

Az értékelés analysise.

1. Ezen előadások feladata nem az, hogy magát az érték-elméletet kifejtsék — amint azt „Axiológiámban“ (1906) közzétettem —, hanem csak azon *főkérdések közérthető előterjesztése*, amelyek ezen tudomány *átanulmányozására* képesítenek. *Tájékoztatni* akarnak azon a területen, amelyet ennek a tudománynak számára a philosophiából kihasítandónak vélek.¹

Maga ez a *tudomány*, határait és feladatait tekintve, még nagyon *ingatag*. Vannak, akik a *psychológia* egyik részé- gyanánt tekintik és kezelik (Zeller, Schuppe, Lipps és az egész osztrák iskola); vannak, akik az *ismeretelmélet* egyik fejezetét látják benne (Rickert); vannak ismét, akik *meta-physikai* tannak gondolják (Münsterberg és némileg Rickert). *Felesleges* lenne ezen felfogások ellen már most polemizálni; nem is tudnánk ezekről magyarázni azoknak, akik a *tan- tartalmával* sem ismeretesek. Próbáljuk tehát *egész elemi módon* előbb annak *célját kifejteni* s azután a megoldandó *főkérdésekre* rátérni. Ezen pozitív alapon lehet majd a tan philosophiai helye iránt is valami biztos nézetre eljutni.

2. Egész emberi életünk *két nagy ütemhez* van kötve: a *befogadás* és a *visszahatás rhytmusához*. Nem csak *physikai*, hanem *psychikai* létünk is e két ütem zavartalan lefolyásától függ. A phasisok tapasztalatunk szerint úgy *váltják fel* egymást, hogy az első a befogadás s utánna következik a visszahatás.

A befogadás abban nyilvánul, hogy a ránk történő hatásokat felvesszük és *feldolgozzuk*. Így tesszük az anyaggal, amelyet *physiologiai* ösztöneink *assimilálnak*; így tesszük a lelkünkre történő hatásokkal, amelyeket *psychologiai* ösztöneink a maguk természetükhöz *hasonítanak*. A befogadás ezen

¹ E fejtegetések Böhm 1908—9. egyetemi év téli felében tartott előadásának egyrészét foglalják magukban. Az első 6 előadás anyagát közlik. B. Gy.

munkája testünkön belül marad, belül marad lelkünkön; ott, a mi *psychophysikai* egyéniségünkben van kezdete, lefolyása és vége: az *anyag*i (physiologiai) téren az organikus élet, *psychikai* téren a lelki élet az eredménye.

Ellenben a *visszahatás* ott kezdődik, ahol az assimilált hatás a *mozgató idegek segítségével a külső világban kifejezést nyer*, és megnyilvánulást. Ezt szoktuk azután *gyakorlati* munkának nevezni, amelynek eredménye a külső tárgyak rendjének elváltozásában észlelhető.

A mi tudományunk a *visszahatás* ezen *actusára* nem vonatkozik. Hogy milyen változásokat viszünk végbe ismerésünk alapján a külső világban, azaz technikai, társadalmi, művészeti téren, — ez nem tartozik az elmélkedés körébe, ahogy azt fentt körülhatároltuk. Ennek is vannak tudományai, de ezek *praktikus, azaz gyakorlati tudományok; az emberi cselekvés külső megnyilvánulásának a tudományai*. Ezért inkább a „gyakorlat“ (praxis) tudományainak nevezhetők. Ezek tehát nem tartoznak a mi körünkbe.

De ha a kétféle *tevékenység viszonyát* megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a *visszahatás a befogadástól függ*. A gyakorlat csak az elméletnek megvalósítása. Aki nem ismeri a világot, az nem is hathat rája. Minden *gyakorlati tudomány*nak *ennélfogva van elméleti gyökere*, amint azt az újabbak közül pld. Husserl is (Logische Untersuchungen I.) hirdeti.

3. Az elmélkedés ennélfogva ilyen értelemben a befogadás alapján megy végbe: az *adottat* fogja fel. Maga az *elmélkedés* azonban az *öntudat munkája*; azaz alkotás s így a visszahatás, tágabb értelemben, ezt is magában foglalja. De nem a *psychophysikai individuum*, hanem csak a *psychikai egyéniség reactioja* s ezért *immanens munka*. Ennek az *immanens munkának átvitele a motorokon át a gyakorlat*.

A *psychikai egyéniségnek* ezen *reactioja* a külsőnek hatása ellen már most természetéhez híven, csakis a *képezés, a képalkotás* alakjában nyilvánul, azaz: a *tárgyak bennünk képeket idéznek elő*. Minden tárgy ilyen képben van nekünk adva.

Ámde minden képezésben újra két elem rejlik, melyek, bár tőlünk származnak, mégis önkényunktől függetlenül állnak elő. Ezek egyrészt a *külső objektum*, másrészt a *belső objektum*, melyeket mi helytelenül *objektív és subjektív képeknek* nevezünk. Mindkétféle tárgyról azt mondjuk, hogy *adva vannak*.

Amikor pld. kabátot öltünk, akkor bennünk ez a kabát *kép* alakjában tűnik elő; mindaz, ami azt a képet alkotja, tőlünk *ered*: formája, anyagának puhasága, melegsége, színe,

— a mi tevékenységünk productuma. De nemcsak a puszta kabát képe áll előttünk; hanem bizonyos *mozgási érzelmek is*: szorít, vagy bő, vagy kényelmes, — sőt adva van nekünk az is, hogy mi erre a kabátra figyelünk, azaz *önmagunk tudata is*. — Sőt adva vannak ezen túl bizonyos *vonatkozások*, amelyekben a kabát képe más képekhez áll. Ezen vonatkozások vagy térbeli, vagy időbeli, vagy hasonlósági és külömbözési, oksági és célszerűségi *viszonyokat* tesznek fel és szintén adva vannak az öntudat számára. Azaz: ezek az *öntudatra nézve mind idegen, adott valóságok*. Mint ilyenek valósági, adottsági vonások s egy szóval *ontológiai vonásai a tárgynak*.

Amikor az egésznek képére vonatkoztatjuk ezen adottságokat, akkor logikai viszonyba hozzuk a kettőt s *ítéletet monduk* róluk. Ezt az ítéletet *ténymegállapító, constatóló vagy ontológiai ítéletnek* nevezzük. Így kapjuk pld. a kabátra vonatkozólag a következő ítéleteket:

1. a kabát hosszú, meleg, merev; a kabát barna, szőrös;
2. a kabát szorít, kényelmes, ócska, új;
3. a kabát függ a szegen: a kabát hasonlít a test alakjához; a kabát megfelel a köpenynek; a kabát ruhadarab;
4. a kabát az enyém; én látom a kabátot stb.;

Minden ítélet, amely az adott kép *saját* alkatrészét kiemeli vagy adott viszonyait *mással* vagy *énvelem* állítja elének, — vagyis az adott tárgyról valamit *megállapít: ontológiai ítélet*. — Csoportosítva tehát:

a) a tárgy saját alkatrészei;	
b) a tárgynak más tárgyhoz való viszonyai;	} viszonyos
állítmányok
(relatiók).
c) a tárgynak velem való viszonyai.	

4. Az ontológiai ítéletek körébe ennél fogva nem csak az tartozik, hogy milyen alkotó részei vannak a tárgy képének s milyen viszonyokban áll a többi tárgyakkal s azokról alkotott képeinkkel; hanem az adottság természete alapján ide tartoznak azon ítéletek is, a melyekben az *öntudatban létesült elváltozások is* kifejezést nyernek. De van az utóbbi ítéletekben egy specifikus vonás is, amely az ítélet folytatására szolgál *motivumul*, — a *tetszés*. Ezek a *tetszés alapítéletei*. Pld. a kabát kellemes vagy kellemetlen; a kabát drága vagy olcsó; a kabátot kívánom, szeretem, utálom, javítani óhajtom; azaz mindazok az ítéletek, melyek a tetszésnek bármilyen formáját kapcsolják a kabát képével. Az ilyen tetszés kifejezései még mindig azon *viszonynak* kifejezői, mely köztem és a tárgy között (kabát) fennáll. Mert mindezekben *adott ténnyel*, azaz objectív valóval van dolgom. „A kabátot szeretem“, ez ép olyan való relatio, mint az, hogy $(2 \times 2 = 4)$ -ben megnyugszom, vagy, hogy a könyörületet dícsérem; de a tetszés ítélete arra is utal, hogy az alany-

ban valami mértéket tegyünk fel, melyből e tetszés sajátlagossága fakad.

5. Ellenben egészen más természetű ítélet az, ha azt mondom: „ $(2 \times 2 = 4)$ igaz és kétségbe nem vonható“; vagy: „az őszinteség feltétlenül helyes“; vagy: „Raffael madonnája szép“; vagy: „a gyönyör értékes“; vagy: „M. Angelo Mózese fenséges“ stb.

Külső alakjában ezen ítéletek mindenike összeesik a többi fentt elsoroltakkal: $(2 \times 2 = 4)$ ítéletben van alany (2×2) és van állítmány (4), s tényt fejez ki; az az ítélet hogy $(2 \times 2 = 4)$ igaz, szintén alanyt „ $(2 \times 2 = 4)$ “ és állítmányt („igaz“) foglalat magában. „Az őszinteség feltétlenül helyes“ — ugyancsak S és P foglalat; hasonlóképpen ez az ítélet is: „M. Angelo Mózese fenséges“. Ennyiben ez is olyan megállapító ítélet, mint ez: „az édes kellemes“. Mert minden ítéletnek az a természete, hogy valamit állít, azaz megállapít. Tehát ez még nem értékítélet; ezt jól látta Pauler Ákos.

De mélyebben pillantva, a különbség eltagadhatatlan. Ha $(2 \times 2 = 4)$ az egész ítélet, akkor egy objektív viszony állapítatik meg három szám között; ellenben, ha azt mondom: „ $(2 \times 2 = 4)$ igaz“, — akkor az első ítéletről újra állítottam valamit. Vagyis a megállapító ítélet tárgyát, melyet elfogadtam vagy elvetettem, azaz: tetszésemet vagy nem tetszésemet megítéltem, megbecsültem. Ezért a becsülő ítéletben mindig ezek a tényezők vannak: 1. ontologiai tény, 2. tetszés, 3. a tetszés megmérése. — Éppen így, ha ezt mondom „Raffael madonnája szép“, — akkor ezt az ítéletet bocsátottam előre: „Raffael madonnája tetszik“, melynek ismét megelőzői mindazok az ítéletek, melyek ezen képnek alkatára és jelentésére vonatkoznak; ezt az előre bocsátott ítéletet: „Raffael madonnája szép“, elfogadtam és helybenhagytam. Ha ezt az ítéletet mondom: „a víz hasznos“, akkor egy objektív viszonyról mondtam ítéletet; ezen objektív viszony lehetett sokféle, de valamenyt elfogadtam s helyben hagytam (pld. a víz a növény, állat, ember stb. gyarapodását idézi elő, — ezt a tényt megállapítottam s erről mondtam ítéletet.)

Az ilyen ítéletek tehát, amilyeneket itt fejtegettem, nem eredeti, hanem felsőbb rendű ítéletek.

Ezen felsőbb voltuk abban áll, hogy az ítélő alany a maga ítéletét újra objektummá tette s a maga helyeslését kapcsolta vele. Vagyis logikailag: a felsőbb rendű ítéletben az alsóbb rendű, mint substratum szerepel, azaz tárggyá lett és logikai subjectummá, — melynek állítmánya tisztán az alanynak valami kimondhatatlan állapotából van merítve.

De még más vonást is találunk ebben az ítéletben. A felsőbb rendű ítélet állítmánya nem lehet sokféle: vagy elfoga-

dom, vagy elvetem. És még tovább: Ezen helybenhagyó actus elkerülhetetlen és mindenkor előáll; ezt az ítéletet „ $(2 \times 2 = 4)$ igaz“ nem hajthatom végre soha ezen helyben hagyó actus nélkül; a helybenhagyás (akár + akár —) tehát nem módosítható semmi más képzési actus által. *A helybenhagyás egyetemes szükségképeni actus, amely az első ítéletet kíséri, még pedig önkénytelen, hirtelen, elkerülhetetlen biztossággal.*

A két ítéletet már most terminusokkal ellátva, az elsőt, az ontologiait, legfontosabb alkatrésze szerint, a *tetszés alapítéletének* nevezzük, a felébe kerekedettet pedig *becslő ítéletnek* (Werturteil) szokták nevezni (nem „értékítélet“, mert ez rossz terminus).

6. Ítéleteink között ennélfogva két nagy csoportot találunk, melyeket *megállapító* és *becslő ítéleteknek* fogunk nevezni. A tárgy fontossága követeli, hogy ezen ítéletek különbségét a leghatározottabban belássuk; különben az egész értékelméletnek természete kétségessé válik.

a) *A megállapító ítéletek* azok, melyekben a P által a tárgynak *alkatát* fejezzük ki. Ezek ennélfogva *objektív* jelzők, a valónak (öy) jelzői, vagy *ontologiai* jelzők. Ide tartoznak úgy az *originális*, *primary*, mint a *secondary* qualities, amelyeket a XVII. és XVIII-ik század ismeretelmélete egymástól elválasztani próbált (Descartes: cogitatio és extensio, Hobbes; Locke: sűrűség, kiterjedés, alak, mozgás vagy nyugalás, szám, és ezekkel szemben: édes, fehér, kemény, élvezete (a manának). Minden vonás, amely az *adottság* jellegével bír, ontologia. Vonatkozhatik pedig vagy a *minőségre*, vagy a *mennyiségre*; érzéki és jelentő vonások és azok térbeli szemléletei — ilyenek; még pedig úgy az S mint az O oldalán, mikor azokat tárggyul szemléljük. Pld. a kő mozog, a növény fejlődik, — ép oly ontologia, mint (a . b = ab), vagy ez: a lélek gondolkodik, a lélek érez, a lélek becsül.

b) Ezekkel szemben állanak a *becslő ítéletek*. Ezekben a tárgynak semmiféle alkotó vonása nem képezi a P-t, *annak alkata ennélfogva ezen jelző hozzájárulásával nem bővül*. Valamely cselekedetnek pld. nem vonása a *jóság*; akármennyire is elemezzük a cselekedetet, benne csak: a) az indító hiányérzet, β) az Én törekvése, γ) a törekvés célja, δ) az eszközök, ε) a külsőleg előidézett változás — szóval: valósági jelzők találhatók. Az, hogy *jó*, már nem tartozik a dolog alkatához; ezt bizonyos összehasonlítás alapján állítjuk róla, úgy, mint pld. ezt hogy *egy*, hogy bizonyos *időig* tart, hogy valahol van stb. Valamint ezen vonatkozásokat csak *egy külön mérték alkalmazásával* mi állítjuk róla, úgy a *jóságot* is. — Rembrandt „Ganyamedes“-e alkatában sincs meg az, hogy *szép*; az vászon, festék, szín és árny, egy fiú gondolata, egy sasnak képe, s

ezeknek egysége; az a körülmény is, hogy *tetszik*, csak ontologiai tény. Ha e tetszést valamivel megmértem, olyannal, ami *az én alkatomban örökké változatlan és maga becses*, akkor mondom róla (ezen mérték alapján, ha t. i. ennek megfelel), hogy *szép*. A szépséget tehát az egész complexusról mi állítjuk. — Hogy a $(2 \times 2 = 4)$ kapcsolatában még nincs benne az *igazság*, ezt már az előzőkben fejtegettük.

A kétféle ítéletek ennél fogva teljes jellemük által különböznek egymástól. *Amott a P-t a tőlünk független tárgy alkatából merítjük*, vagy annak reális viszonyaiból; *emitt a P az öntudat mélyeiből fakad*. Ha pedig lényegünket az Énben találjuk, akkor minden egyéb vonás nekünk adva van (mint abszolút alanynak) azaz: ezeket a vonásokat mi csak *megállapítjuk*; emitt pedig a P-t *mi* adjuk, az Én adja a tárgynak, azaz *mi teremtyük* a képnek ezen vonását. A $2 \times 2 = 4$ *tetszik*, mert *igaz*, Ganymedes — *tetszik*, mert *szép*, az *őszinteség* — *tetszik*, mert *jó*. Azaz: a tetszésnek differentiait az alaplémértekkkel okoljuk meg.

Ebből folyik, hogy a *becslő ítéletnek alapjául mindig egy megállapító ítélet szolgál*. Ez a becselő ítélet alanya s annak egyik mozzanata, t. i. a tetszés indít további ítéletre, (azzal pedig megindokoljuk): „*tetszik*, mert harmóniát hoz létre”, azaz *szép*. — Viszont azonban következik az is, hogy a *becslő ítélet területe az összes megállapító ítéletekre kiterjed*. Bizonyos időben minden tárgyról kell becselő ítéletet kifejeznünk.

c) Magasabb szempontra helyezkedve azonban mind a kétfajta ítéletek ismét ontologiai vagyis *valósági ítéletek*. Aki a tárgyban el van merülve, az csak a tárgy alkatára lesz figyelemmel; ez a *naturalistikus* álláspont, melynek még nincs értékről még fogalma sem. Aki csak az alanyi Én tetszési állapotára ügyel, az csak az ő kényének nyilatkozatait fogja látni; ez az *illusionista álláspontja*, kire nézve csak vágyai és érzelmei határoznak, a *sentimentalismus*. Aki pedig mind a kettőt egyformán tárgyává teszi, s a két egyoldalúságot úgy egyezteteti, hogy a *valóságot értékesnek* is gondolja, az az *idealista*, Aki csak az O-t látja — *naturálista*; aki csak az S-t látja — *sentimentális*; aki az (S+O)-t becsli, az *idealista*. Az *ideálista* nézve a való nem az első, hanem a *kellő*, az *ideál*; *reá* nézve a való objektív és subjektív, ontologiai és axiológiai vonásokat tüntet fel egyformán; s ez a *valóságnak megfelelő álláspont*.

Ezen az állásponton áll a *philosophus*, mint ismerő alany. Az ismerés számára az objektív és subjektív egyformán tárgy: *azaz az ontológia és axiológia egyformán tárgyai a megismerésnek*. Külön-külön amaz az *elméletre*, emez a *gyakorlatra* vezet, — de mindakettő öntudatlan és kényszerített formában; együttvéve oly elmélet, mely egyben gyakorlati tevékenység.

Ezzel már most a mi tudományunk helyét is megjelöltük a rendszerben. A philosophia ezen kétoldalú aspektusnak a kifejezése, azaz *metaphysika*. Ennek alkalmazása a valóra az *ontologia*, a becslésre az *axiologia*.

Ezt nem szabad összezavarni a *causalis* és *voluntáristikus* psychologiai állásponttal. Így képzei (zavarosan) Münsterberg („Philosophie der Werte“) a dolgot, aki pld. a lélektanban causalis és voluntáristikus irányokat különböztet meg; amaz számára minden belső élmény tudattartalommal lett, amelyeket, mint a külső testeket, a maguk elemeire kell bontanunk és a maguk oki összefüggéseiből magyaráznunk, — emezen az állásponton a belső élményeket, mint az egységes személyiség tevékenységeit a maguk *jelentésében* és a maguk eredeti összefüggésében kell *magyaráznunk* és megértenünk. (i. m. 11. lap.) Nézete szerint, ezek összekeverése „tarka psychológiára“ vezet („buntscheckige Psychologie“), amely pedig használhatatlan; neki csak a leírva magyarázó lélektan az igazi lélektan, — míg a másik oly tartalommal bajlódik, amely részint a történeti élet elméletében, részint a logikában, etikában és aesthetikában talál a maga természetes (!) helyére. (u. o.) A dolog azonban ezzel széttépődik, mert ilyen kétféle psychologia lehetlenség; a psychológiának a lélekkel általában kell foglalkoznia; de a két álláspont szigorúan keresztülvive két psychológiára vezetne. A két álláspontban tulajdonképpen csak a megismerés két oldala van külön kiemelve: az *elrendelés* és a *megértés*. A *becslés* ez *utóbbin még túl* vezet. A két álláspont szigorú elválasztásának követelése a Münsterberg részéről azt mutatja, hogy a philosophiai rendszerek jelenlegi csoportosítása következetlenségekre vezet, amelyeket a mi beosztásunk könnyen kikerülhet, ha belátjuk, hogy a *becslés is psychologiai actus, de tartalma folytán más sphaerába tartozó, úgy, hogy a psychologiai forma csak megjelenésének feltétele, de substantiája más téren keresendő. Az érték nem ered a psychologiai lefolyásból, hanem csak megvalósul általa.*

7. Mielőtt már most tovább mennénk, tekintsünk körül a becselő ítéletek állítmányai között s próbáljuk, a nyelv segítségével, azok főbbjeit megállapítani. A becselő ítélet állítmányai nem mondják, hogy *mi* a tárgy, hanem hogy csak *milyen* hatást hozott létre az Énben. Azaz: *viszonyos jelzők*. A viszonyos jelzők mind az Énnek produktumai, de vannak: a) a *tárgy* egy vonását megállapítók, pld. hosszabb, melegebb — fokok; b) az *alanyi állapotnak* átvitelei s ezek: kellemes, hasznos, szép stb. Az a) alattiak mind ontologiai, a b) alattiak mind *értékjelzők*. — A becselő ítéletek állítmányainak *feltűnő tulajdonságuk* pedig az, hogy *párosan*, azaz *ellentétben lépnek*

fel. Vannak közöttük olyanok, amelyeket tévesen soroztak közénk s vannak páros ellenfogalmak, melyek manapság már nem értékjelzők, de eredetük ebben a gyökérben keresendő.

- Ilyenek:
1. kellemes — kellemetlen,
 2. a hasznos és káros,
 3. az igaz és hamis,
 4. a jó és rossz,
 5. a szép és rút,
 6. a tökéletes és fogyatékos.

Mellőzzük egyelőre a páros fellépés pszichológiai és meta-physikai magyarázatát, melyre majd a becselő ítélet pszichológiájánál térünk rá, s tekintsük azt a mystikus actust, amelyből ezek az apró gyöngyök erednek, amelyek valóságos drágakövei lelki életünknek.

Mindenki előtt feltűnik, hogy valamennyiök egy mérték alkalmazásából származik. Ezen mérték pedig egészen más, mint amelyet az objektív tulajdonságokra alkalmazunk. A színek, hangok méréséhez az erő dolgában a kiterjedést a térben és időben használjuk; ugyanezen skála szerint mérjük a súlyt, a tisztaságot, fényességet stb. A mérték tőlünk idegennek látszik; csak nagyon beható elmélkedés után jövünk reá, hogy a méter és liter, az idő mérője stb. végső ponton szintén az alanyi tevékenységben bírja provenientiáját s akkor is az alanyi tevékenység objektivitásából (tér) van merítve. Ellenben a mérték, amellyel a kellemest, a hasznost mérjük, magunkból van véve; alanyiságunk, legbensőbb Énünk valami vonása szolgál mérőül a tökéletesnél is; az igaz, a jó és a szép mértéke pedig egész világosan belsőnkre útasít minket. Mi ezt a mértéket a legfontosabb mozzanatnak tekintjük s ezért külön kutatás tárgyává fogjuk tenni.

Jelenleg azonban elég csak rámutatni. Sokkal fontosabb most azt a *specifikus jellemvonást* felderíteni, mely a becslés eredetére rávezet. Amikor azt mondjuk, hogy „ $2 \times 2 = 4$, igaz“, vajjon milyen alkata van ennek a mi becslésünknek? honnan fakad? mire támaszkodik ezen állításunk? Aki ezt megérti, az érteni fogja az érték specifikumát; mert ezen homályos folyamat az, aminek végső eredményeül az érték lesz nyilvánvalóvá.

Azon tételhez, hogy „ $2 \times 2 = 4$, igaz“ a következő lelki feltetelek szükségesek:

a) A három szám alkatának és jelentésének határozott elképzelése és megértése;

b) annak belátása, hogy $(2 \cdot 2)$ ugyanazon actusokat követeli, mint a 4-es szám; hogy tehát azonos actusokból erednek;

c) az azonos actusok összeesésének belátása. Ezen előzmények után előttünk áll az a tény, hogy „ $2 \times 2 = 4$ “. — Azaz: minden constataálás (megismerés) az S és P között vagy teljes, vagy részbeni összeesést (identitást, helyesebben: congruen-

tiát) fejez ki. Pld. a körtefa — növény, a körte — gyümölcs, vagy a körte édes s hasonlók.

Hogy azonban ez igaz, — ez egy újabb ítéletünk ama belátásokról. Az, aki ama actusokat elvégezte, most megismételve (új szemléletben) azokat, teljesen akadálytalan tevékenységet fejt ki. Ez az új tevékenysége azon a helyen hagyja a régi tevékenység nyomait, ahol találta; azaz helyben hagyja (milyen pompás szó ez!), ezzel megerősíti (affirmat), állítja (ponit, setzt).

S ez a csoportosítás az objektív eredmények és ezen ismétlő actusok között, e helybenhagyás, az Én valami rejlő tevékenységének beleegyezése (pompás szó!) a végzett actusba, magára a végrehajtó szemlélőre nézve a teljes és akadálytalan önállításnak jele. Minthogy pedig az Én tudatos önállítása, az önérzet az, amit önszeretetnek nevezünk, azért az önszeretet átsugárzik az eredményre is, — s ezen fénysugár, amely az Én szerelméből rá árad az ítéletre, az, amit az „igaz“ szóval kifejeztünk.

Vegyünk most egy más példát más körből. Valaki egy titkot mond egy barátjának. Ez az ember azonban a mondottat elárulja az ellenségnek. Az ellenség hatásából értesül erről a bizalmas közlő. Ennek megtudása után barátjáról tudja, hogy megbizhatatlan; élénk visszatetszés kíséri e tudatot, s barátja cselekedetét alávalónak jelenti ki. Azaz: „a bizalom megcsalása aláváló“, — alakul ki az ítélet.

Elemelve ezen ítélet provenientiáját, azt találjuk, hogy:

a) a lefolyás minden mozzanatát világosan és határozottan kell elképzelni és megérteni. Tudom, hogy én a közleményt fontosnak találtam, hogy azt őszintén elmondtam, hogy barátomban feltételeztem a fidele silentium-ot;

b) beláttam, hogy minden feltevésemben megcsalódtam, azaz minden képemből annak ellenkezője lett;

c) tapasztalom, hogy az ellenség e titkomat megkárosításra használja fel s ennek folytán élénk felháborodás foglal helyet lelkemben a bizalom nyugalma helyett.

Ennek alapján jutok arra az eredményre, hogy barátom megcsalt, s bosszúság tölt el.

Hogy a bizalom megcsalása alávalóság, — ez a mi újabb ítéletünk mindezen belátásokról. Én, aki az első bizalmi actust végeztem, most megismételve ezen actus képét, azt találom, hogy ellenkezője lett, azaz: kivetköztetve eredeti alakjából, mást találok helyén. Ezen betolakodott más ellen lázadok fel (resensus), helyén nem valónak találom, helytelenítem. Ezen helytelenítés az újnak tagadása (negatio), elutasítása (oppositio).

S ezen helytelenítés azért áll elő, mert magam tevékenységét megkötöttnek, megtörtnek és elmozdítottnak találom.

Minthogy pedig a bizalomban positiv actust végeztem s ezt a *positiv önállítasomat szeretem*, azért a negatiot, mint *önkötesemet* visszautasítom, s ennek kifejezést adok az „*alávalóság*” szavaiban. Itt is tehát mérkőzés van egy belső actus és a képeim viszonya között.

Végre lássunk még egy példát a szépség köréből. Oda állok az *Alvó satyr* szobra (München) elé; végig tekintem minden részét szememmel, arcának vonásait, hátrahajló törzse alkatát, fejére tett kezét és karját, csendesen nyugvó combjait és lábszárait; mindegyiknek jelentését megértem, elképzelem az alvás lazító nyugodtságát, amint a test izmaiban észlelem s megnyugszom a hatásban, mely lelkemet elfogta és *szépnek* találom. Milyen folyamat volt már most ez?

a) A jelentést kell ismernem, amelyet a satyr kifejezésre juttat, — azaz a magam érzelmeit az alvás közben; — azután végig kísérem izommozdulatokkal a satyr körvonalait;

b) azt találom, hogy az én actusaim, melyekkel akadály nélkül felfogtam s ezen utánképző munkám egyes mozzanatai megegyeznek;

c) a kifejezett és a kifejező ezen teljes congruentiáját helyben hagyom.

Ennek eredménye a *tetszés öröme*.

Hogy azonban ezen tetsző tárgy szép, — az újra a mi felsőbb ítéletünk, amelyet a tárgy képe és a tetszésnek viszonyáról hoztunk. Az én utánképzésem ugyan oly tevékenységeket végez, amelyeket a tárgy maga mutat. Ezen egyezésnek következménye az, hogy a tárgy képét azon alakban *elfodom*, melyet ott találtam; teszem ezt azért, mert az én utánképző actusaimban szabadon érvényesülhetek, — ha utánképzésemet görbe vonalak, vagy ellenmondó jelentések megnehezítik, akkor megakad az és visszatetszik. Minthogy pedig ez az utánképzés az *én önállítasom*, melyet mint magamét szeretek, azért szeretem a szobrot is, mely erre ösztökél s ez a szeretet a „*szép*” szavában nyer kifejezést. Azaz: itt is mérkőzés van az Én belső structurája és képeim viszonyai között.

A 3 példa világosan mutatja,

a) hogy a tárgynak határozott *megértése* kívántatik; azután

b) annak belátása, hogy a tárgy képe és az én *akadálytalan* utánképzésem egyeznek; hogy

c) ezen egyezés, összeesés tényleg ott van a tárgy képe és képem között, — *tehát tetszik*;

d) ezen congruentia, egybeesés az én megnyugvásomat hozza magával és helyben hagyásomat. Azaz: Énem rejlő strukturáján mérem a tetszést. Az *értékelmélet* legfőbb kérdése: vajjon a mérték, mellyel az igazat, a jót és a szépet mérem, ugyanaz-e? Erről mai napig még sejtelmünk sincs a psycholo-

gusoknak. — *S minthogy már most a fenn említett helybenhagyás önmagam helyeslése, azaz identitása, azaz szeretete, — azért a tárgy reám nézve szeretetem tárgya s ebben áll értékessége.*

8. A tárgy értékessége ennél fogva a *magam értékességének reflexe*. Az értékesség végső forrása ennél fogva az önszeretetben keresendő; ezen közvetlenül ismeretes állapotnak nyilvánulási formája az önállitás. *De nem az önállitás (önfenntartás) az értékes, hanem az, ami magát állítja, — azaz: minősége, és nem formája. Tovább elemezni az értékelést, nézetem szerint, lehetetlen; az értékelés ép oly tény, mint a látás; s valamint a színek változatossága le nem vezethető, ép úgy a helybenhagyás értékességének különbözőzései is tényekül fogadandók el. Csak a tartalmakat, azaz a helyeslés objektumait lehet elemezni, — s ezt mivelik az értékdisciplinák, — a helybenhagyás mystikus tényét azonban csak elismerni és élni lehet.*

Az eddigi fejtegetések tehát így függenek össze.

1. A megismerés ítélet formájában folyik le.

2. Ezen ítéletek: 1. ontologiaiak, még pedig: a) *constituálók*, ha alkatrészeket kapcsolok az S-hez, b) *relatiosak*, ha viszonyokat kapcsolok az S-hez s ezen viszonyok kétfélék: *α)* mással való viszonyok és *β)* az Énnel való viszonyok.

3. A *relatios* subjektív ítéletek egyik faja a *tetszés = élvitéletek*.

4. A *tetszést* az alany valami állapotával okoljuk meg. *Ez a mérték*. S ennek mérkőzése a *tetsző ítélet P-jével = becslés, becselő ítélet*.

5. A *fix mértéken mért tetszés: a becslés*. A *becslés helybenhagyás, azaz congruentia az ítélet állítmánya és a mérték között*.

6. A végső érték tehát az *Enben keresendő*. Minthogy ez értékes, ezért értékes az ítélet P-je s ezért átvitetik az érték az S-re is. Ezért az *értékelmélet legfontosabb kérdése a mérték kérdése*.

Egy nevezetes eredmény most is van előttünk. Ez így fogalmazható meg: minden értékelés egy magában értékest, vagy abszolút értékest tesz fel. Ezt nevezzük önértéknek, amelynek abszolutsága abban áll, hogy emberileg szólva ez a legfőbb érték, a legfőbb értéken túl pedig nincs magasabb.

Ennek a legfőbb értéknek vannak bizonyos logikailag szükséges formai kellékei:

a) Az *önérték magának értékes*; ami csak másnak értékes, az csak relatív érték.

b) éppen ezért *öntudatosnak* kell lennie; mert ami magáról nem tud, az nem lehet magának értékes.

A legnagyobb érték ennél fogva csak az öntudat lehet; minden más csak erre nézve létezik. Sem az élv, sem a haszon enélkül értékkel nem bír (ha csak alsóbb fejlettségi fokon nem, mert ott a legértékesebb: az élv és az önfenntartás, — amelyek tehát szintén értékelések.)

Az öntudat ezen értékességét az önszeretetben fejezi ki. Magának feltétlen tárgya: magában leli magát; magától el nem szakadhat. Az értékről tehát az önszeretetben értesül. S ezen tulajdonsága egyetlen; minden más tőle függ; az egész világ az ő feltevésétől függ. A legmélyebb degradatio az örület. De nem azért értékes, mert szereti magát; hanem megfordítva: azért szereti magát, mert értékes. Az önszeretet csak affektusa az Én egyetlen természeti minőségének. Nietzsche helyesen mondta (Zarathustra 86. l.): „Feuer der Liebe glüht in aller Tugenden Namen und Feuer des Zornes. Liebende waren es und Schaffende, die schufen Gut und Böse.“ Önismeret, önbecsülés, önszeretet, — ez a sorozat. Valamint tovább formailag így áll a dolog: szeretni magát = egyetlennek érezni magát = állítani magát feltétlenül = önaffirmatio = kvalitása = önbecsülés és önszeretet.

Az érték relativitása tehát igen jól meghatározandó, ha tévedésbe esni nem akarunk. A relativitás

a) azt jelenti, hogy érték nincs alany nélkül; csak az alany maga lehet önérték. (Wieser, Menger, Ehrenfels, Kreybig.) Ez olcsó bölcesség, mert S nélkül nincs P. De az Én maga nem függ semmitől. Ő abszolút érthető. Amde objektív vonás nélkül nincs becsülő ítélet;

b) azt jelenti, hogy az érték alanyi állapotoktól függő. Ez is igaz, mert az Én fejlődik; de ez csak a fejlettségi fokra áll, az értéket már felteszi. Az sem igaz, hogy a kíváncsi = értékes (Hobbes, Ehrenfels); a gradusok a két skálán nem felelnek meg;

c) helyes jelentés ez: az érték a tárgynak bizonyos vonása, melyet nekünk fel kell ismernünk és megítélnünk.

9. Hogy tovább haladhassunk, hozzunk rendbe némely eddigi eredményt. Szemmel tartandó mindig, hogy első sorban mindig a mi belső állapotainkat értékeljük; ezeknek van értékük s innen történik az átvitel az okozó tárgyra. Hanem a becsülő ítélet nem a mi felfogásunkra, hanem a felfogottra vonatkozik. Tehát az aesthetikailag értékes csak első sorban a mi belső képünk, — végső instantiában azonban pld. a „Ganymedes“, az Assunta, a becsületesség (ethikailag), a matematikai ítélet (logikailag) stb. Ennek a ténynek psychológiája a következő:

a) először értesülünk valamely öntudatunkban történő változásról, pld. egy hang ütötte meg fülünket;

b) ennek az értesülésnek a *jelentését* állapítjuk meg; pld. hogy az egy hallási adat, pld. egy szó;

c) ezzel az értesüléssel az Én valami belső állapotba kerül; pld. *felvidul* a hangra;

d) ezen tetszés *minősége* *különböző* a természete szerint; pld. más a hallás, más a látás esetén stb.;

e) ezen minőséget *összemérjük* az Én *minőségével* s helyben hagyjuk vagy helytelenítjük;

f) ezt a helybenhagyási actust végre *ítéletben* fejezzük ki, melynek alanya a tárgy; pld. az Assuntá-nál.

Itt tehát egy összefüggő sorral találjuk magunkat szemben, amelynek láncszemei: 1. indítás, 2. értesülés a képről, 3. megértés, 4. tetszés, 5. mérés, 6. becslés. Az 1—5. ontologiai momentum, csak a 6-ik axiologiai. Az 1—3. *objektív állapot*, a subjektív csak a tetszésnél keveredik bele. Ezen tetszés *különböző* s az Én tisztaságával mérjük. *A becslés megindítója tehát a tetszés.* Minthogy pedig a tetszés = érzés, ezért az érzés az *érték mutatója* (index). Lehet már most, hogy az érzés a legvégső pszichologiai álláspont, melyre az Én emelkedett, s akkor a tárgy értékes, mert élvét okoz. *Az értéket az élvel mérjük.*

Ez azonban csak *homályos*, mint az érzés maga; *subjektív és relatív*, mint az érzés. Ilyen becslést csak alsóbb állatokban képzelhetünk. Ahol ezen érzésre nem reflektálunk, ott nincs becslés; a miveletlen ember azonban már reflektál reá, bár primitive.

Minthogy azonban a tárgy = a mi képünk, azért a tárgynak csak annyiban tulajdoníthatunk értéket, *amennyire a képét megalkotjuk.* Minél bővebb képünk van, annál alaposabb a becslés; minél fejlettebb maga az Én, annál bővebb a tárgyról alkotott képe. Azaz: *minél fejlettebb az Én, annál magasabb a becslés.* De a tárgynak csak akkor tulajdonítunk becset, amikor *magunkat értékesnek ismertük fel.*

Az objektív érték feltétele tehát a magunk értékessége. Hogy milyen értékesek az egyes functiok, annak fejtegetése a *részletes axiologia feladata.* — Ezekből következik:

a) ha A minőségileg = B (az én functiom), akkor az tetszik, vagy nem, aszerint, hogy B tetszik, vagy nem, pld. „a rokon keblek”; a kis gyermek és a nagy ember; alsóbb, felsőbb míveltség; a buták társasága;

b) ha A erőfokilag = B (az Én), akkor egyezése tetszik, *különbözése* nem tetszik. Az erős lenézi a gyengét; a gyenge fél az erőstől.

Ezek analitikai igazságok, amelyek feltétlenek, mivel az A (tárgy) = B (Én) képe, tehát magának a B-nek húsa és vére s ezért vagy egyező, vagy nem, s ebben az esetben vagy értékes (ha B szereti magát), vagy nem értékes (ha B nem

szereti magát). Ut ridentibus arrident, ita flentibus adflent — humani voltus.

10. Az érték ennél fogva az Éntől függ. Ez pedig a fejlettsége szerint különböző; ez a fejlettség függ a reflexiótól. *Az érték ennél fogva az Én fejlettsége szerint változó.*

Az Én fejlettsége vagy α) 1-ső fokú érzés, vagy β) 2-od fokú észrevét, egybe vetés egyes eseteknél: cél — eszköz — önfenntartás, vagy γ) 3-ad fokú kosmikus megértés. Eszerint a mérték is: a) élv, b) haszon, c) nemesség. Ennek megállapítása tisztán megfigyelés kérdése s csak a határvonás részleteiben lehet kétes és ingadozó. Bizonyos korban a *hedonizmus*, azután *utilizmus* az állapotunk, végre az *idealizmus* lesz prae-domináló. Ennek részletezése az *axiologia feladata*.

BÖHM KAROLY.